

תרומת אברים מחיים לצורך השתלה

שאלה

האם תרומת אברים מותרת או אף מצווה עפ"י הדין, וממילא האם מותר ליטול עליה ממון?

תשובה

א. בספר לאור ההלכה של הגרש"י זיין כתב מאמר גדול העוסק במשפט שילוק (המופיע בספרו של שקספיר הסוחר מונציה) עפ"י ההלכה. השאלה היא האם אדם יכול ל"שלם" באבר שיחתכו ממנו לשם תשלום חוב. הגרש"י זיין מבאר שאין תוקף להתחייבות כזו, כי אין לאדם בעלות על גופו.

הוא מוכיח זאת עפ"י דברי שו"ע הרב (ח"מ הל' נזקי גוף ונפש ס"ד): "אסור להכות את חבירו אפילו הוא נותן לו רשות להכותו **כי אין לאדם רשות על גופו כלל להכותו** ולא לביישו ולא לצערו בשום צער אפילו במניעת איזה מאכל או משתה אלא אם כן עושה בדרך תשובה שצער זה טובה היא לו להציל נפשו משחת ולכן מותר להתענות לתשובה אפילו מי שאינו יכול להתענות ומי שיכול להתענות מותר אפילו שלא בדרך תשובה אלא כדי למדק נפשו לה' שאין טוב

למעלה מטובה זו". וכשם שאין הוא בעל גופו כדי להכותו אין הוא יכול להקנות חלק מגופו, שיחתכו חלק ממנו ולשלם בו תשלום.

ב. לפני כחמש עשרה שנה כתבתי בהערה לדבריו:

הרב זיין במאמרו על משפט שילוק בספרו לאור ההלכה יצא להחיל כלל שאין לאדם בעלות על גופו ועל נפשו. והנה הוא עובר מנפש לגוף וחוזר חלילה בלי להבחין ביניהם, ובלי להבחין אם מדובר בהמתה או בחבלה והכל בכלל אחד כיל. ולא הגדיר לענ"ד את הדברים במדוייק.

והנלענ"ד שמכל דבריו אין ראייה לגבי פגיעה באבריו שלו, וניתן לומר שיש לאדם בעלות על אבריו, ולא אך קנין פירות לפרנסה כגון עושה בידי ורגליו וכד', אלא בעלות גמורה. אלא שלא הותר לו "להוציאם" מרשותו אלא כשאין בכך השחתה, שהרי גם הוא חייב ב"בל תשחית" כלפי גופו. ולגבי נטילת חיותו לגמרי מודה אני לרב זיין ולמקורות שהביא. והנ"מ בין שתי הסברות תהיה בתרומת אברים בחייו שלא יגרמו למיתתו. לפי הרב זיין אסור ואין יכולת לאדם לתרום כליה לאחר, או מח עצם² וכד' שהרי אינם בבעלותו. אבל

1. ומקור דבריו לענ"ד מדברי הרדב"ז (הל' סנהדרין פי"ח ה"ו): "שאין נפשו של אדם קנינו אלא קנין הקב"ה כמו שנאמר הנפשות לי הנה (יחזקאל י"ח), הילכך לא תועיל הודאתו בדבר שאינו שלו ומלקות פלגו דמיתה הוא אבל ממונו הוא שלו ומש"ה אמרינן הודאת בעל דין כמאה עדים דמי וכי היכי דאין אדם רשאי להרוג את עצמו כן אין אדם רשאי להודות על עצמו שעשה עבירה שחייב עליה מיתה לפי שאין נפשו קניינו".
2. ניתן לומר שדבר שגזעו מחליף אף לדברי הרב זיין מותר לתרום אפילו שאין לו בעלות עליו.

לפי הדרך השניה כיון שאין בכך השחתה וזה נעשה להצלת חברו – מותר. ולפי סברא אחרונה אין אדם יכול למחול בצער גופו ללא צורך כיון שיש בכך השחתה, ולא תליא בדעתו הפרטית אם מוחל על כך.

וראיתי במאירי (ב"ק סוף פ' החובל) שלמד איסור חבלה בעצמו מהפסוק: "זכפר עליו מאשר חטא על הנפש", ומהפסוק: "אך דמכם לנפשותיכם". ואעפ"כ שבועה חלה ע"ז, ומי שנשבע לחבול בגופו חייב מפני שאיסור החבלה בעצמו מדברי סופרים. הא קמן שיש לאדם בעלות על עצמו מהתורה ואף לחבול בעצמו, שאל"כ ה"ז כנשבע לצער או לחבול בחבירו שאין השבועה חלה. ע"כ דברי שכתבתי לפני שנים.

ג. בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סי' מה) דן על שאלת תרומת אברים עפ"י השאלה: האם אדם מצווה להיכנס לספק סכנה כדי להציל את חברו הנמצא בודאי סכנה. כגון טובע בים ואם יקפוץ להצילו יסתכן אף הוא. ומביא את הבית יוסף (ח"מ סי' תכו) בשם הגהות מיימונית שכתב בשם הירושלמי שאפילו להכניס עצמו בספק סכנה חייב. והב"י הסביר את הטעם מפני שהלה ודאי והוא ספק וכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא. ומעיר הט"ז שהן השו"ע והן שאר הפוסקים השמיטו דין זה מהלכה. והסמ"ע והט"ז כתב שהשמיטו זאת כיון שהרי"ף, הרמב"ם הרא"ש והטור השמיטו זאת. ומביא מס' אגודת אזור שהבבלי חולק על הירושלמי וסובר שאין להיכנס בספ"נ עבור ודאי פ"נ של חברו

מישראל. וראייתו מדברי הגמ' בנדה (סא ע"א): "הנהו בני גלילא דנפק עלייהו קלא דקטול נפשא אתו לקמיה דרבי טרפון אמרו ליה לטמרינן מר, אמר להו היכי נעביד אי לא אטמריכו חזו יתייכו, אטמרינכו הא אמרו רבנן האי לישנא בישא אע"ג דלקבולי לא מבעי מיחש ליה מבני, זילו טמרו נפשייכו", וכתבו התוס' והרא"ש בשם השאילתות למיחש מבעי' אם הרגתם חייבתם ראשי למלך שהתרה מלקבל רוצחים, הרי שנמנע רבי טרפון להצילם משום הספק סכנה שיכול להיות באם שיהי' הקול אמת, אלמא דאינו מחויב להכנס בספק סכנה בשביל הצלת חברו. ובערוה"ש (ח"מ סי' תכו ס"ד) הסכים עם בעל אגודת אזור. ומביא ראייה נוספת לאיסור הכנסת עצמו בספק סכנה כדי להציל חברו מסנהדרין (לה ע"א): "מנין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר או חיה גוררתו או לסטין באין עליו שהוא חייב להצילו ת"ל לא תעמוד על דם רעך, והא מהכא נפקא מהתם נפקא אבידת גופו מנין ת"ל והשבותר לו, אי מהתם הוה אמינא ה"מ בנפשיה אבל מיטרח ומיגר אגורי אימא לא, קמ"ל". ומוכיח שאם אפילו בספק סכנת נפשו ג"כ חייב להצילו, עדיפא הו"ל למימר דקמ"ל דאפילו בספק סכנת נפשו נמי חייב להצילו וכו', אלא ודאי רק מטרח ואגורי הוא דמחייב, אבל לא להכניס נפשו בספק סכנה דכיון דאינו מחויב להכנס בודאי סכנה דחיי קודמין. וכ"כ הערול"ג בסנהדרין שם ומהר"ם שיק בחבורו על המצוות (מצוה רלח).

וע"כ מותרת תרומת דם שכן ס"ס הוא אינו ניזק מכך וס"ס הדם שהוא תורם מציל אחרים וצ"ע.

חבל נחלתו

שבת אבל שיביא הוא האונס עליו מפני חבירו לא שמענו. ותו דילמא ע"י חתיכת אבר אעפ"י שאין הנשמה תלויה בו שמא יצא ממנו דם הרבה וימות ומאי חזית דדם חבירו סומק טפי דילמא דמא דידיה סומק טפי. ואני ראיתי אחד שמת ע"י שסרטו את אזנו שריטות דקות להוציא מהם דם ויצא כ"כ עד שמת והרי אין לך באדם אבר קל כאותן וכ"ש אם יחתכו אותו. ותו דמה לשבת שכן הוא ואיבריו חייבין לשמור את השבת ואי לאו דאמר קרא וחי בהם ולא שימות בהם הוה אמיא אפילו על חולי שיש בו סכנה אין מחללין את השבת תאמר בחבירו שאינו מחוייב למסור עצמו על הצלתו אע"ג דחייב להצילו בממונו אבל לא בסכנת איבריו. ותו דאין עונשין מדין ק"ו ואין לך עונש גדול מזה שאתה אומר שיחתוך אחד מאיבריו מדין ק"ו והשתא ומה מלקות אין עונשין מדין ק"ו כ"ש חתיכת אבר. ותו דהתורה אמרה פצע תחת פצע כויה תחת כויה ואפ"ה חששו שמא ע"י הכייה ימות והתורה אמרה עין תחת עין ולא נפש ועין תחת עין ולכך אמרו שמשלם ממון והדבר ברור שיותר רחוק הוא שימות מן הכייה יותר מעל ידי חתיכת אבר ואפ"ה חיישינן לה כ"ש בנ"ד. תדע דסכנת אבר חמירא דהא התירו לחלל עליה את השבת בכל מלאכות שהם מדבריהם אפילו ע"י ישראל. ותו דכתיב דרכיה דרכי נועם וצריך שמשפטי תורתנו יהיו מסכימים

והביא מהמאירי בסנהדרין שכתב: "מי שראה חבירו טובע בנהר או חיה גוררתו או לסטים באים עליו חייב להשתדל בהצלתו, ולא סוף דבר בעצמו **אם הוא יכול בלא סכנה** שהרי על אבדת ממונו חייב על אבדת גופו לא כל שכן אלא אף על ידי אחרים והוא שישכור שכירים ופועלים ובקיאים באותן הדברים להצילו". ולומד מדברי המאירי שהמדובר בחיוב הצלת חבירו הנתון בסכנה הוא כשלמציל לא תהא צפויה מזה שום סכנה.

ד. עוד מביא אגודת אזור מתשובת הרב"ז (ח"ג סי' תרכז) המובאת כאן במלואה: "אלף נב) שאלת ממני אודיעך דעתי על מה שראית כתוב אם אמר השלטון לישראל הנח לי לקצץ אבר אחד שאינך מת ממנו או אמית ישראל חבירך. יש אומרים שחייב להניח לקצץ האבר הואיל ואינו מת, והראיה מדאמרינן בע"ז חש בעיניו מותר לכוחלה בשבת ומפרש טעמא משום דשוריני דעינא בלבא תליא, משמע הא אבר אחר לא והשתא יבוא הנדון מק"ו ומה שבת החמורה שאין אבר אחד דוחה אותה היא נדחית מפני פקוח נפש אבר אחד שנדחה מפני השבת אינו דין שתדחה מפני פקוח נפש ורצית לדעת אם יש לסמוך על טעם זה?³ "תשובה זו מדת חסידות, אבל לדין יש תשובה! מה לסכנת אבר דשבת שכן אונס דאתי משמיא ולפיכך אין סכנת אבר דוחה

3. נראה שהשואל הביא את דעת ר"מ ריקאנטי (סי' תע) שכתב: "אם אמר השלטון לישראל הנח לי לקצץ לך אבר אחד שאינך מת ממנו או אמית ישראל חבירך יש אומרים שחייב להניח לקצץ לו האבר הואיל ואינו מת. וראי' מדאמרי' בע"ז החש בעיניו מותר לכוחלה בשבת ומפרש טעמא דשורינא דעינא בלבא תלו, משמע הא אבר אחר לא. והשתא יבא הנדון מק"ו ומה שבת שחמורה שאין אבר אחד דוחה אותה היא נדחית מפני פקוח נפש. אבר אחד שנדחה מפני השבת אינו דין שתדחה מפני פקוח נפש".

ספק בדבר שיחסר לו עי"כ האבר, ועל כן גם הם יודו שאין זה דרכי נועם לחייב את האדם בכך, והכל כפי שמסביר בזה הרדב"ז.
ומסיק: "זאת תורת העולה. דבמקום שיש ודאי ספק פיקוח נפש יש להכריע שאסור לו לאדם לנדב אבר מאבריו בכדי לשתלו בגופו של חברו ולהצילו עי"כ מסכנה ודאית, והעושה כן הר"ז חסיד שוטה, וישנו איפוא איסור על כך גם על הרופא המבצע שלא לסכן בקום ועשה דמו של זה בכדי להציל דמו של חברו (ועל אחת כמה כשגם דבר ההצלה שקול בספק) דמאי חזית וכו', ואם יקרה אסון והאיש הזה ימות בגלל הוצאת האבר ממנו נראה דדס יחשב לרופא שביצע זאת ודמו ידרש ממנו. ובמקום שאין ספק סכנה נשקפת לעין אזי אע"פ שאין כל חיוב ולא מצוה על שום אדם לנדב אבר כל שהוא מאבריו כדי לשתלו בגופו של חברו ולהצילו עי"כ ממיתה, מ"מ המנדב זאת למדת חסידות יחשב לו זאת, ואם מנדב בלב שלם וגמור (עיין ב"ק ד' צ' ורמב"ם פ"ה מחובל ומזיק ה"א וטור וח"מ סי' תכ"א סעיף י"ב) מותר לרופא לבצע זאת".

ספק הסכנה נראה שהוא במעשה החיתוך עצמו וההבראה ממנו, אבל אין חוששים לסכנה עתידית אע"פ שברור שאדם שיש לו כליה אחת פגיע יותר ויכול להיכנס לסכנה הרבה יותר מאחר בעל שתי כליות. ולפי"ז עדיין השאלה נשאלת מה נאמר באבר שאין לו תחליף גופני, והוא רוצה לתרום לחבירו או עבור ממון. כגון קרנית של העין והוא יהיה סומא בעין אחת וכי הדבר מותר וצ"ע.

ו. בשו"ת ציץ אליעזר (ח"י סי' כה פ"ז) חזר הגרא"י ולדנברג ודן בשאלה שלפנינו. ובתוך דבריו כתב: "ולא עוד אלא די"ל ביותר דלא

אל השכל והסברא ואיך יעלה על דעתנו שיניח אדם לסמא את עינו או לחתוך את ידו או רגלו כדי שלא ימיתו את חברו הלכך איני רואה טעם לדין זה אלא מדת חסידות ואשרי חלקו מי שיוכל לעמוד בזה. **ואם יש ספק סכנת נפשות הרי זה חסיד שוטה דספיקא ידידה עדיף מוודאי דחבריה".**

ומסיים באגודת אזוב: "אולם צריך לשקול הענין היטב אם יש בו ספק סכנה ולא לדקדק ביותר כאותה שאמרו ס"פ א"מ ד' ל"ג גבי שלך קודם לכל אדם שכל המדקדק בעצמו כך סוף בא לידי כך וכ"ה בש"ע ח"מ סי' רס"ד". והובאו דבריו בקצרה בפ"ת חו"מ (שם) ובפ"ת יו"ד (סי' קנז ס"ק טו). עיי"ש. וכאגודת אזוב סיכם אף ערוה"ש. עולה מן הדברים שמותר לפי"ז לתרום אבר משום פיקוח"נ של חברו ובלבד שהתורם אינו מסתכן ובכלל ספק פיקוח"נ, אבל אם הוא מסתכן אפילו מעשה חסידות אין בכך. וכן כתב באור שמח (פ"ה ה"ח) כאגודת אזוב. ה. הגרא"י ולדנברג בעיונו בדברי הרדב"ז כותב שהחותך אבר חיצוני עבור חברו שאין בזה פ"נ הרי זו מידת חסידות אבל האבר שמן החלל ולפנים ה"ז חסיד שוטה. ומוסיף: "ויתכן לומר, וקרוב הדבר לודאי שכן הדבר, שאפילו להגה"מ ודעימי' דסברי דיש לו לאדם ליכנס לסכנת נפשות כדי להציל חברו מסכנה ודאית. מ"מ יודו מיהת שאין לו לאדם לתת להוריד לו אבר מאבריו בכדי להציל חברו, ואפילו אם היה הדבר תלוי רק בדידיה, והחילוק בזה ברור דבלהכניס עצמו לספק סכנה סברי הני רבנן דאין לו לחוש לכך בהיות שהולך לעשות מצוה גדולה של הצלת נפש ויש לו על כן לבטוח בזה שלא יאונה לו כל רע ויצא שלם בגופו, אבל משא"כ בהורדת אבר הרי אין

חבל נחלתו

ז. עדיין צריך לדון האם לקרובים מותר להסתכן יותר מאשר לאחרים בתרומת אברים. כגון אב התורם אונת כבד לבנו. האב בספק פ"נ והבן בודאי פ"נ. וברור שקרבתם יותר מרובה ורחמי האב על הבן גדולים יותר מאשר סתם "תורם". ואולי ניתן להוכיח מדברי אהרן למשה רבינו לאחר צרעת מרים (במדבר יב, יב): "אל נא תהי כמת אשר בצאתו מרחם אמו ויאכל חצי בשרו". ומפרש רש"י: "אשר בצאתו מרחם אמו — אמנו היה לו לומר, אלא שכונה הכתוב. וכן חצי בשרו, חצי בשרנו היה לו לומר, אלא שכונה הכתוב. מאחר שיצאה מרחם אמנו היא לנו כאילו נאכל חצי בשרנו, כענין שנאמר (בראשית לו, כז) כי אחינו בשרנו הוא. ולפי משמעו אף הוא נראה כן, אין ראוי לאח להניח את אחותו להיות כמת".

"אשר בצאתו — מאחר שיצא זה מרחם אמו של זה שיש כח בידו לעזור ואינו עוזרו, הרי נאכל חצי בשרו, שאחיו בשרו הוא".

היינו בקרובים ניתן לומר שרואים אותם כגוף אחד וא"כ מצוה עליו להציל את אחיו או בן משפחה אחר אפילו הוא ודאי בסכנה. ולפי"ז מותר לבן משפחה להיכנס לספק סכנה יותר מוחשית ויותר קרובה, מפני שסכנת הניצול היא סכנתו.

מסקנות

א. לחלק מהפוסקים אבריו של אדם אינם ברשותו ומותר לתורמם לאחרים מחיים רק בסכנת נפשות למי שתורמים עבורו.

ב. במקום סכנה לתורם זוהי מידת חסיד שוטה לתורם אבר מחיים, ועם זאת אם אדם החליט לתת אבר נראה שמותר ליטול על כך ממון מכיון שאבריו ברשותו.

שייך בזה ענין של מדת חסידות, ואם עפ"י דין אין עליו חיוב על כך **תו לא שייך בזה הסכמה האדם על כך**, כי האדם איננו הבעלים על גופו ואבריו להמיתו או להחסירן ממנו. אלא המה קנינו של הקב"ה כלשוננו של הרמב"ם בפ"א מרוצח, או כלשוננו של הרדב"ז בפ"ח מסנהדרין ה"ו: שאין נפשו של אדם קנינו אלא קנין הקב"ה כמו שנאמר הנפשות לי הנה. וגם לרבות כלשוננו של שו"ע הגרש"ז הי' נזקי גוף סעי' ד' כי אין לאדם רשות על גופו כלל להכותו ולא לביישו ולא לצערו בשום צער".

עולה מדבריו שנקט כרב זוין שאין לאדם בעלות על גופו ורק בגלל פיקו"נ של חבריו הותר לו לתרום לו אבר, וא"כ אם אינו מחוייב מצד הדין — אסור לו לתרום אבר וצ"ע.

הצ"א מסיים שם: "מכל האמור נלפענ"ד שיקשה מאד להורות היתר בהאמור, אם לא באופן שכתבתי בספרי שם והיינו היכא שישנו בלא"ה מקום לצדד להתיר כגון היכא שהסכנה איננה ודאית והמדע הרפואי אומר שהדעת נותנת ששניהם ישארו על ידי כן בחיים. ובכה"ג יש לצרף לסניף לזה גם אותה הדעה הסוברת שבכלל מותר לו לאדם להכניס א"ע בספק סכנה כדי להציל חברו מסכנה ודאית אם כי נדחית היא מהלכה". ועי' בשו"ת יחל ישראל (סי' סז).

וכן בשו"ע הרב (ח"מ הל' נזקי גוף ונפש ודיניהם ס"ז) פסק: "ואפילו ליכנס בספק סכנה יש אומרים שצריך כדי להציל את חברו ממיתה ודאית (ויש חולקין בזה וספק נפשות להקל)".

ולגבי שאלה ששאלנו לעיל בתרומת קרנית מן החי נראה שיהא אסור כפי תשובת הרדב"ז.

חבל נחלתו

ג. יש לשקול שבמקום קרובים מותר להציל את קרובו הנתון בפ"נ ודאי⁴.
לקרוב להיכנס לספק פ"נ יותר גדול כדי

סימן סא

הוצאה מכלל ישראל

שאלה

האם יש כח ביד בית דין לגזור על ציבור או על יחידים להוציאם מכלל ישראל, וא"כ מה הם גדרי היכולת לכך?

תשובה

א. במסכת יבמות (ז ע"א) לגבי בני ובנות עשרת השבטים שגלו לחלח ולחבור נהר גוזן וערי מדי נאמר: "כי אמריתה קמיה דשמואל, א"ל: לא זוו משם עד שעשאו עובדי כוכבים גמורים, שנאמר (הושע ה, ז) בה' בגדו כי בנים זרים ילדו". והביא זאת הר"ף (קידושין כח ע"ב).

מי הם אותם שעשאו לא התברר, ונראה שהושיבו על כך סנהדרין הגדולה בלשכת הגזית במלכות יהודה שעדיין לא גלתה.

המאירי (יבמות טז ע"א) כתב: "ולא עוד אלא שקבלה היתה בידם שכל אותם שניטמעו בהם ניטמעו לגמרי אנשים ונשים

עד שבית דין שבאותו הדור עשאו כגוים גמורים שלא להיותם בכלל דיני ישראל כלל". היינו, בית דין שבאותו דור הם שגזרו על עשרת השבטים שהם זרעם יהיו כנכרים. מוסיף המאירי: "ומכאן היו מקצת רבותי חוככין לומר שכל משומד בזמן הזה גוי גמור הוא ואין חוששין לקידושיו, ואף קצת חכמי אשכנז הגידו לי בשם גדולי רבניהם לענין חליצה שכל שנפלה לפני יבם משומד שהיא צריכה חליצה ואם כבר היה משומד בשעה שנישאת או נתקדשה זולאחיו אינה צריכה חליצה שעל דעת כן נתקדשה". היינו, הסוברים שהמשומד כנכרי סברו שתקנת עשרת השבטים היתה כללית מכאן ולהבא שהמומר הרי הוא גוי גמור. ואין זה קנס ועונש אלא קביעה של חז"ל, ולכן דינו כגוי לקולא ולחומרא.

ב. וכן במסכת חולין ביחס לכותים נאמר (ו ע"א): "רבי יצחק בן יוסף שדריה רבי אבהו לאתווי חמרא מבי כותאי, אשכחיה ההוא

4. הערת הרה"ג אביגדר נבנצל רב העיר העתיקה ירושלים: בעניי דברי הגר"ש זווין תלויים במחלוקת אם אדם רשאי לחבול בעצמו או לא, דהמתיר מתיר אף לאבד עצמו לדעת, ע"ב"ק צ"א: ואפצע את מוחו. ואמנם הגר"ח קניבסקי שליט"א אמר דדוקא ניקב בקרום המוח הוא טרפה, ולא נפצע המוח, אבל לענ"ד אף אם אינו טרפה מ"מ סכ"נ הוי. בנוגע לתרומת דם, נשלחתי ע"י אמי מורתי זללה"ה לשאול את הגר"י זצ"ל אם מותר להשפיע על אדם לתרום תרומת דם, ואמר שמותר לומר לו שפלוגי חולה וזקוק לדם, אבל להשפיע אסור. בנוגע לכוליא (כן הכתיב בגמ'), אני יודע מת"ח שליט"א בירושלים שתרם לאחיו. כמדומני נהגו להתיר לתרום. וכן הביא בנשמת אברהם (מהדורת חו"מ סי' ת"כ) בשם כמה גדולים ע"ש.